

Κυριάκος Κεντρωτής

Η Βουλγαρία στη μετα-κομμουνιστική περίοδο

**Τρία χρόνια πειραματισμού υπό καθεστώς
κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας (1990-1993)***

* Επεξεργασμένο κείμενο εισήγησης στην επιστημονική διημερίδα του ΙΜΧΑ: “Η Ελλάδα και οι εθνικές ανακατατάξεις στα Βαλκάνια”, Θεσσαλονίκη, 12-13 Νοεμβρίου 1992.

1. Εισαγωγή

Στο παρόν κείμενο επιχειρείται η ανίχνευση των δεσποζουσών ροπών στην πολιτική μιας χώρας, η οποία από τις τέσσερις όμορες με τη δική μας είναι η μόνη που δεν πράττει ούτε δηλώνει την πρόθεση να πράξει στο μέλλον ο,τιδήποτε θα μπορούσε να μας ζημιώσει. Ο άξονας Αθηνών-Σόφιας δεν υπάρχει βέβαια, αλλά και δεν υφίσταται μείζον ζήτημα το οποίο να αντιπαραθέτει απευθείας τις δύο χώρες – στη συγκυρία αυτή τουλάχιστον.

Ό,τι συνέβη στην πρώην Λ.Δ. της Βουλγαρίας, μοιάζει με ό,τι συνέβη στις υπόλοιπες υπό κομμουνιστικό μέχρι προ τινος καθεστώς χώρες, βαλκανικές και μη, κατά τούτο: ότι αναζητούνται παντού μορφές πολυκομματικού πολιτεύματος και, επίσης, μορφές αποτελεσματικότερης λειτουργίας της οικονομίας. Διαφέρει, όμως, η νέα συνταγματική τάξη, υπό την οποία τελεί σήμερα η Βουλγαρία, από την επίσης νέα πραγματικότητα, που γνωρίζουν και οι άλλες χώρες, οι οποίες επιχειρούν την ίδια μεταπολίτευση. Και διαφέρει σε ένα σημείο κρίσιμο: είναι η μόνη χώρα όπου η αλλαγή επήλθε αβίαστα, κυριολεκτικώς εν μιά νυκτί, χωρίς να έχουν προηγηθεί αιματηρές απόπειρες ανατροπής του καθεστώτος ή/και αμετάκλητες αυτοτελείς ή ετεροτελείς αποσχιρήσεις από την εξουσία του πανίσχυρου άλλοτε σοβιετικού κέντρου αποφάσεων. Είναι πολύ πιθανό –και θα πρέπει να λογισθεί αυτό ως πάγια παράμετρος– η ιδιαιτερότητα της βουλγαρικής μεταπολίτευσης να σχετίζεται με το από πολλούς επισημαινόμενο γεγονός ότι η πρώην Λ.Δ. της Βουλγαρίας υπήρξε ο ευπειθέστερος σύμμαχος των Σοβιετικών, αναπροσαρμόζοντας –πάντοτε και χωρίς διαταράξεις εσωτερικής ισορροπίας– τους άξονες της πολιτικής της σύμφωνα με τα εκάστοτε desiderata του σοβιετικού μεγάλου αδελφού.

Η επί δεκαετίες αδιατάρακτη αυτή σχέση μεταξύ πρώην Λ.Δ. της Βουλγαρίας και Ε.Σ.Σ.Δ.¹ επέτρεπε στη μικρή χώρα μεγαλύτερη ανεξαρτησία κινήσεων εν συγκρίσει προς τα λοιπά μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Υπενθυμίζεται ότι επί βουλγαρικού εδάφους δεν στάθμευαν μονάδες των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων. Έτσι επί σειρά ετών ο κρατικός και ο κομματικός μηχανισμός της Βουλγαρίας ήταν σχετικά αποδοτικότερος, αφού ήταν λιγότερο ασφυκτικός ο εξωτερικός έλεγχος· επιπλέον, λόγω της σχεδόν ακαριαίας συμμόρφωσης προς τις γενικές

¹ Για περισσότερα βλ.: *Bălgaro-săvetski otnoshenija. Dokumenti i materialii, 1948-1970* (Βουλγαρο-σοβιετικές σχέσεις. Ντοκουμέντα και στοιχεία, 1948-1970), έκδ. Ministerstvo na Vănsite Raboti na NRB, Σόφια 1974· *Bălgaro-săvetski otnoshenija i vrăzki* (Βουλγαρο-σοβιετικές σχέσεις και διασυνδέσεις), έκδ. BAN και Institut na Istoriija, Σόφια 1987.

κατευθύνσεις του κέντρου, ήταν λιγότερο αισθητές και οι εσωτερικές τριβές. Έδινε, λοιπόν, η χώρα στον αλλοδαπό, και συγκεκριμένα στο δυτικοευρωπαϊό παρατηρητή την εντύπωση μιας κοινωνικής ευρυθμίας και μιας αξιοπρόσεκτης οικονομικής ανάπτυξης, καθώς επίσης και μιας γενικότερης κοινωνικής συγκατάθεσης απέναντι στην εγκαθιδρυμένη μονοκομματική εξουσία. Στη δημιουργία και τη διατήρηση αυτών των εντυπώσεων συντελούσε, εν συνεργεία δρων, και ένας άλλος παράγοντας: η πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καθυστέρηση της Βουλγαρίας εν συγκρίσει πάντα προς τις ίδιες λοιπές χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας (Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Πολωνία). Η συναρτήσε του χρόνου αυτονόητη αύξηση των οικονομικών μεγεθών² ήταν στη Βουλγαρία ορατή διά γυμνού οφθαλμού, ενώ στις άλλες χώρες οι συγκρίσεις προπολεμικής και σοσιαλιστικής οικονομίας δεν προκαλούσαν τον “ενθουσιασμό” κανενός· ούτε και του πιο ιδεολήπτου συμπαθούντος. Αυτή η κατάσταση, όπως σε αδρές γραμμές περιεγράφη εδώ, εξηγεί –χωρίς να τους δικαιολογεί– τους πομπώδεις χαρακτηρισμούς διαφόρων, χαρακτηρισμούς του τύπου “μικρό θαύμα του σοσιαλισμού”, “μικρός σοσιαλιστικός παράδεισος” και τα συναφή.

Θαύμα, βεβαίως, δεν υπήρχε, αλλά οι μικροαποκλίσεις στις παραμέτρους πολιτικού ελέγχου και ο υπολογίσιμος ρυθμός ανάπτυξης μετέφεραν στις συμπεριφορές των πολιτών της πρώην Λ.Δ. της Βουλγαρίας μια κάποια ευεξία συναισθημάτων, μια κάποια αμεσότητα στην επικοινωνία, μια κάποια παραίτηση, ένα είδος συμβιβασμού, όπως ήδη ελέχθη, με το καθεστώς, επιφανειακά έστω. Ανάλογα φαινόμενα ψυχικής ευφορίας στις άλλες Ανατολικές Χώρες δεν υπήρχαν ή (και αν υπήρχαν) τα εξουδετέρωνε η άλλοτε λανθάνουσα και άλλοτε πιο εκδηλη αμφισβήτηση, προερχόμενη από μιαν υπαρκτή κοινωνική, κάπως σοφιστευμένη ελίτ, μέρος της οποίας εκφραζόταν ακόμα και μέσα από τα κομματικά Απαράτ –από το σκηνοθέτη Μίκλος Γιάντσο, αίφνης, μέχρι, ας πούμε, τον αείμνηστο πολιτικό ηγέτη Αλέξανδρο Ντούμπτσεκ. Η ανομοιότητα, δηλαδή, πολιτικού παρελθόντος έδρασε ως συντελεστής διαφορισμού όχι μόνο των επισήμων πολιτικών ηθών, αλλά και των αντιδράσεων της κοινωνίας των πολιτών κατά χώρα. Αυτά όλα έβλεπαν τόσο οι ρομαντικοί συμπαθούντες όσο και οι αντίπαλοι, που ήθελαν να επιδείξουν ρεαλισμό, και απωθώντας σε δεύτερο πλάνο εκείνο που ενοχλούσε, τον κοινό ήτοι πολιτειακό τύπο, υπό τον οποίο τελούσαν όλες αυτές οι χώρες (μία και μόνη κυρίαρχη ιδεολογία, ένα και μόνο κόμμα, ένας και μόνο υποψήφιος και στυγνή αστυνόμευση όλων σχεδόν των εκδηλώσεων της ζωής), έδιναν έμφαση στη ζεστασιά του ανθρώπινου στοιχείου, που υπήρχε σε αυτή τη χώρα της Βαλκανικής, ίσως δε και σε κάποιον εξωτισμό ανατολίτικο, καθώς και σε ένα συστηματικά μεν, αλλά χωρίς πολλή φαντασία αξιοποιούμενο φοκλόρ· εξ ου και όλοι αυτοί οι διθυραμβικοί τόνοι, με τους οποίους αντιμετωπιζόταν κατεξάιρεση η πρώην Λ.Δ. της Βουλγαρίας. Αντιμέτωπιση ασυζητητί υπερβολική και, θα μπορούσε να πει κανείς, περίπου τουριστική, η οποία, όμως (και αυτό έχει σημασία για

² Για περισσότερα βλ.: M. Jackson, “Industry and Handicrafts”, στο συλλογικό έργο *Bulgarien / Südosteuropa-Handbuch*, έκδ. K.-D. Grothusen, τ. 6, Göttingen 1990, σ. 305-332.

την προσέγγιση που επιχειρείται εδώ) απέδιδε μιαν ιδιάζουσα πραγματικότητα.

2. Πολιτικός βίος

Η πρώτη πράξη της μεταπολίτευσης στη Βουλγαρία διαδραματίστηκε στις 10 Νοεμβρίου 1989. Πρόκειται για καθαρά “ανακτορικό” πραξικόπημα, το οποίο φαίνεται ότι είχε τις ευλογίες της υπό τον Μιχαήλ Γκορμπατσώφ ανανεωτικής μερίδας του Κ.Κ.Σ.Ε. και το οποίο παρεμπιπτόντως επικαλείται προσχηματικά “λαϊκές” διαμαρτυρίες κατά το μάλλον ή ήττον “αυθόρμητες”. Έκτακτη σύνοδος της Κ.Ε. του Κ.Κ. Βουλγαρίας απάλλαξε τον Τόντορ Ζίφκωφ από τα καθήκοντά του (του επέβαλαν να παραιτηθεί!)³. Ο μέχρι τότε Υπουργός Εξωτερικών Πέταρ Μλαντένωφ κατέλαβε τα αξιώματα του Ζίφκωφ, και η Κυβέρνηση που σχηματίστηκε προετοίμασε τις πρώτες πραγματικά πολυκομματικές εκλογές. Με Προεδρικό Διάταγμα, που επείχε θέση Συντακτικής Πράξης, διορίζεται Εκλογική Επιτροπή αποτελούμενη από εκπροσώπους όλων των τάσεων της κοινής γνώμης, οι οποίες κάνουν πλέον αισθητή την παρουσία τους. Κύριο έργο της Επιτροπής είναι η κατάρτιση εκλογικού νόμου. Η πολυφωνική σύνθεση της Επιτροπής αποτελεί και την *de facto* αναγνώριση των πολιτικών κομμάτων. Οι εκλογές διεξήχθησαν τον Ιούνιο του 1990 και ανέδειξαν Συντακτική Συνέλευση 400 εδρών. Οι μισές από αυτές κατανεμήθηκαν σε ισάριθμες μονοεδρικές περιφέρειες, όπου ίσχυσε το πλειοψηφικό σύστημα των δύο “γύρων” (γαλλικού τύπου), και οι υπόλοιπες κατανεμήθηκαν σε 28 πολυεδρικές περιφέρειες με το αναλογικό σύστημα D' Hondt (γερμανικού τύπου) συνοδευόμενο από κατώτατο εκλογικό όριο για την ανάδειξη των βουλευτών 4%. Νικητής των εκλογών ήταν, χάρις και στα πλεονεκτήματα που του παρείχε το “γαλλικό” εκλογικό σύστημα, το Κ.Κ. Βουλγαρίας, το οποίο είχε ήδη μετονομασθεί σε Σοσιαλιστικό Κόμμα Βουλγαρίας. Το αποτέλεσμα στο δεύτερο γύρο των μονοεδρικών προδίδει προφανώς μιαν ευρύτερη συναίνεση υπέρ του Σοσιαλιστικού Κόμματος Βουλγαρίας ή, τουλάχιστον, απόρριψη του δεύτερου επικρατούντος σχηματισμού, δηλαδή της “Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων”⁴. Η πλειοψηφία του Σοσιαλιστικού Κόμματος Βουλγαρίας στην Εθνοσυνέλευση δεν ήταν αρκετή για να εξασφαλίσει “δικό του” Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η αδυναμία αυτή αφενός και αφετέρου η εντυπωσιακή παρουσία μιας Αντιπολίτευσης, που ζητάει συμμετοχή στη διαχείριση των κοινών, και, κατά πάσα πιθανότητα, η “κεντρώα” συμπεριφορά της ομάδας Γκορμπατσώφ οδηγούν μετά από έξι συνεχείς ψηφοφορίες των βουλευτών-εκλεκτόρων στην τότε συμβιβαστική λύση Ζέλεφ (1.8.1990)⁵.

³ Για τα παρασκήνια της πτώσης του Ζίφκωφ βλ.: K. Chakurov, “Prevrat ili ostavka” (Επανάσταση ή παραίτηση), *Pogled*, αρ. 28 (Σόφια 1990), 5· P. Mladenov, “Istinata, no ne cjalata” (Η αλήθεια, αλλά όχι ολόκληρη), *Pogled*, αρ. 35 (Σόφια 1990).

⁴ Εφ. *Otechestven Vestnik* (22 Ιουν. 1990).

⁵ Εφ. *Vecherni Novini* (2 Αυγ. 1990)· εφ. *Otechestven Vestnik* (3 Αυγ. 1990)· ο πρόεδρος Z. Ζέλεφ

Ακολούθησε περίοδος εύθραυστης ισορροπίας στα ανώτατα κλιμάκια της εξουσίας. Υπάρχουν οι Κυβερνήσεις των Αντρέι Λουκάνωφ μέχρι το Νοέμβριο του 1990 και του Ντίμηταρ Ποπώφ (19.12.1990-5.11.1991), που παραπαίνουν μεταξὺ των παραδοσιακών αντιλήψεων και της ανάγκης αποτελεσματικών καινοτομιών, και υπάρχει και ένας Πρόεδρος, ο οποίος προέρχεται από μια πολυτασική Αντιπολίτευση, που αμφισβητεί μεν τα πάντα και επιδιώκει μεταβολές ριζοσπαστικές, χωρίς όμως να παρουσιάζει ενιαία πλατφόρμα θέσεων και χωρίς να είναι από την πρώτη στιγμή έτοιμη να κυριαρχήσει επί σκηνής. Τρεις κατ' ουσία συντελεστές ορίζουν κατά την περίοδο εκείνη τα διαδραματιζόμενα. Πρώτον, έχει ξεφύγει από τον έλεγχο των Κομμουνιστών η απόπειρα ανανέωσης του μοντέλου. Δυνάμεις και διεργασίες, που δεν τις επιθυμούσαν (και πολύ περισσότερο δεν τις επιδίωξαν), κάνουν την εμφάνισή τους και ωθούν την ιστορία προς αναίρεση του σοσιαλιστικού πειράματος. Δεύτερον, στη διάθεση όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών τάσεων υπάρχει ο ένας και μοναδικός κρατικός μηχανισμός, ο οποίος έχει μάθει να δουλεύει με έναν ορισμένο τρόπο και αδυνατεί μέχρι παραλύσεως να λειτουργήσει με δεδομένα που υπερβαίνουν τις προδιαγραφές του. Τρίτον, η πρωτοεμφανιζόμενη Αντιπολίτευση στη Βουλγαρία δεν διαθέτει την πείρα ούτε επί παραδείγματι της τσεχοσλοβάκινης Αντιπολίτευσης –εκεί έχει προηγηθεί η “Άνοιξη” και η *Charta 77*– ούτε της πολωνικής Αντιπολίτευσης –εκεί προϋπήρξαν οι επανειλημμένες συγκλονιστικές εξεγέρσεις των Συνδικάτων, η *Αλληλεγγύη* από τινος και μετά αποτελεί ζώσα πραγματικότητα και, συν τοις άλλοις, ήταν πάντα ακμαία και ετοιμοπόλεμη η διοικητική δομή της Καθολικής Εκκλησίας, η οποία διαθέτει διεθνή ερείσματα στιβαρά.

Το Σοσιαλιστικό Κόμμα Βουλγαρίας θα απωλέσει την εξουσία στις εκλογές της 13ης Οκτωβρίου 1991⁶, χωρίς όμως να πάψει να είναι υπολογίσιμη δύναμη. Η κατανομή των προτιμήσεων του εκλογικού σώματος δεν επέτρεψε σε κανέναν πολιτικό σχηματισμό να διαθέτει αυτοδυναμία, γι' αυτό και η μέχρι προ τινος Αντιπολίτευση (η Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων), για να σχηματίσει κυβέρνηση αναγκάστηκε να στηριχθεί στο κόμμα που ατύπως εκφράζει την τουρκόφωνη μουσουλμανική μειονότητα υπό την παραπλανητική ονομασία “Κίνηση για Δικαιώματα και Ελευθερίες”. Με την εξέλιξη αυτή –αναπόφευκτη τότε, σύμφωνα με τη συλλογιστική της πλειοψηφίας των ηγετικών στελεχών της Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων– αρχίζει ένα καινούργιο κεφάλαιο στον πολιτικό βίο της χώρας με τεράστιες επιπτώσεις στις “εξωτερικές” της επιλογές. Τη σοβαρότητα της κατάστασης την παρουσιάζουν ανάγλυφα τα γεγονότα των μηνών Οκτωβρίου και Νοεμβρίου 1992 με την πτώση της Κυβέρνησης Ντιμιτρώφ⁷.

θα επανεκλεγεί τη φορά αυτή απευθείας από το λαό στις προεδρικές εκλογές δύο γύρων (12/19 Ιανουαρίου 1992) με ποσοστό 52,8%· για περισσότερα βλ. R. Nikolaev, “Bulgarian Presidential Elections”, *Research Report*, Radio Free Europe/Radio Liberty (Μόναχο, 7 Φεβρ. 1992), σ. 11-16.

⁶ Εφ. *Demokracija* (22 Οκτ. 1991).

⁷ Σχετικά με τα γεγονότα της περιόδου Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 1992 βλ. εφ. *Standard* (21 Νοεμ. 1992).

Το Σοσιαλιστικό Κόμμα Βουλγαρίας χρεώνεται –και από οπαδούς του ακόμα– με το καθεστώς ανελευθερίας τόσων δεκαετιών και με την, ως γνωστόν, αναποτελεσματική οικονομική πολιτική (ιδίως των τελευταίων ετών), αλλά κατορθώνει μέχρι στιγμής να έχει, αν μη τη συμπάθεια, τουλάχιστον την ανοχή και μερίδας πολιτών, οι οποίοι αποक्रοϋουν μεν την πολιτική του φιλοσοφία, αλλά αναγνωρίζουν ότι οι Κομμουνιστές εκεί διευκόλυναν τον εκδημοκρατισμό του δημόσιου βίου. Η ανοχή αυτή πιθανόν να εμπνέεται ή να ενισχύεται και από το γεγονός ότι πολλοί Βούλγαροι πολίτες δεν είναι ενθουσιασμένοι από τη σύμπραξη της Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων με το κόμμα της τουρκόφωνης μειονότητας, την “Κίνηση για Δικαιώματα και Ελευθερίες”, και από τη συμπαρομαρτούσα πολιτική σύμπλευση Σόφιας-Άγκυρας. Τα συγκυριακά αυτά στοιχεία συγκλίνουν προς τη διατύπωση ενός ισχυρισμού μείζονος σημασίας και για την πολιτική θεωρία και για την πραγματικότητα του γεωπολιτικού μας περιγύρου.

Η δυνατότητα να υποστεί ειδικά το Σοσιαλιστικό Κόμμα Βουλγαρίας –κατ’ αντιδιαστολή προς τα ομόλογα κόμματα των υπολοίπων χωρών της Α. Ευρώπης – ριζική μετάλλαξη προς μορφή κόμματος σεβομένου τους κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού δεν πρέπει να αποκλείεται εντελώς. Υπενθυμίζεται, εδώ, ότι το κόμμα των Βουλγάρων Κομμουνιστών συνέπραξε στην εκπόνηση του νέου καταστατικού χάρτη της χώρας, ο οποίος εγκρίθηκε από την Α’ Συντακτική Συνέλευση τον Ιούνιο του 1991. Υπενθυμίζεται, επίσης, ότι το νέο αυτό βουλγαρικό σύνταγμα είναι το πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα, που ίσχυσε σε κράτος του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας, και ότι περιορίζει δραστικά τις εξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας και αναβαθμίζει αισθητά το ρόλο του νομοθετικού σώματος.

Η πολυτασική Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων, κυβερνών κόμμα σήμερα, συγκεντρώνει το σύνολο σχεδόν των αντιμαχόμενων το παλαιό καθεστώς. Κεντρώς, συνεπώς, κομματικός σχηματισμός επί του παρόντος απουσιάζει από την πολιτική ζωή της Βουλγαρίας. Η έλλειψη αυτή είναι εύλογο να αντιμετωπίζεται από τους πολιτικούς αναλυτές ως παράγων αστάθειας. Οι δυνάμεις, που συγκροτούν τη νέα εξουσία, εμφανίζουν, όπως προελέχθη, κάποια αμηχανία περί τη διαχείριση των κοινών, επιχειρούν παρά ταύτα με περίσκεψη μεν, αλλά όχι χωρίς τριβές, την ανασυγκρότηση του κρατικού μηχανισμού, κυρίως αντικαθιστώντας στα κείρια διοικητικά πόστα τους ανθρώπους του παλαιού καθεστώτος με ανθρώπους εγνωσμένης αντικομμουνιστικής τοποθέτησης. Είναι φυσικό το κριτήριο αυτό από μόνο του να μην επιτρέπει πάντοτε άριστες επιλογές. Ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας διοίκησης στη Βουλγαρία προβλέπεται ότι θα βραδύνει.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η “Κίνηση για Δικαιώματα και Ελευθερίες” παρά τη σχετική συνταγματική απαγόρευση –με το άρθρο 11 § 4 του Συντάγματος της 12ης Ιουλίου 1991 απαγορεύεται η ίδρυση πολιτικών κομμάτων που ελαύνονται από “εθνικά” ή θρησκευτικά κριτήρια διακρίσεων⁸– και παρά τη σχετική αντίθετη δικαστική απόφαση, εγκρίθηκε την τελευταία μόλις στιγμή η συμμετοχή

⁸ Για το σχετικό κείμενο των άρθρων του Συντάγματος βλ. *Dărzaven Vestnik* (13 Ιουλ. 1991).

της “Κίνησης” στις εκλογές της 13ης Οκτωβρίου 1991 με την επίσημη αιτιολογία ότι ως “Κίνηση” είχε λάβει μέρος και στον προηγούμενο εκλογικό αγώνα (τον Ιούνιο του 1990)· στο παρασκήνιο, όμως, είχαν ασκηθεί τεράστιες πιέσεις τόσο προς την Προεδρία της Δημοκρατίας όσο και προς την Κυβέρνηση Ποπώφ από “ενδιαφερόμενους” κύκλους στο εσωτερικό, αλλά κυρίως στο εξωτερικό. Πρωτοστάτησε, φυσικά, η Τουρκία, αλλά δεν πήγαν πίσω και οι ΗΠΑ, η Γερμανία και άλλες δυτικές χώρες, διαμαρτυρούμενες για τη μη ορθότητα της συγκεκριμένης διάταξης του άρθρου 11 § 4 του Συντάγματος· έτσι επιτράπη, τελικά, στην “Κίνηση” να λάβει μέρος ελεύθερα στις εκλογές και να παίζει σήμερα κεντρικό πολιτικό ρόλο. Η άμεση σύγκρουση της νέας μη-κομμουνιστικής κυβέρνησης με τα Συνδικάτα, την Εκκλησία, τον Τύπο και τη στρατιωτική ιεραρχία οδήγησε πολύ γρήγορα στην πτώση της και στην προετοιμασία για την έμμεση επάνοδο των σοσιαλιστών στην εξουσία.

Μετά την πτώση της κυβέρνησης Ντιμητρόφ, λόγω της άρσης της εμπιστοσύνης προς αυτήν του συνεργαζόμενου κόμματος της “Κίνησης για Δικαιώματα και Ελευθερίες”, σχηματίστηκε η λεγόμενη “Κυβέρνηση των εμπειρογνομόνων” υπό τον οικονομολόγο Λιούμπεν Μπέρωφ (30 Δεκεμβρίου 1992) με την υποστήριξη εκ νέου της “Κίνησης για Δικαιώματα και Ελευθερίες”, της “Νέας Ένωσης για τη Δημοκρατία” (πρόκειται για την αριστερή πτέρυγα της Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων που αποσχίστηκε) και του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Η κυβέρνηση του Λιούμπεν Μπέρωφ συνεχίζει να επιβιώνει μέσα από λεπτές ισορροπίες και αρκετές προτάσεις δυσπιστίας, έχοντας ως κεντρικό της στόχο την εφαρμογή ενός εκτεταμένου σχεδίου ιδιωτικοποίησης της οικονομίας της χώρας.

3. Μειονότητες

Ο ρόλος, που παίζει στη διακυβέρνηση της χώρας η τουρκόφωνη μουσουλμανική μειονότητα, και η σημαντική αναλογία της (10% περίπου επί του συνολικού πληθυσμού) είναι δύο στοιχεία που επιβάλλουν να εξετάσουμε στην ενότητα αυτή χωριστά την πολιτική στάση της Βουλγαρίας έναντι του προβλήματος των μειονοτήτων. Κατά το υπό κομμουνιστικό καθεστώς παρελθόν η πολιτική αυτή διέπεται, πρώτον, από μια φραστική και δη επικυρούμενη από όλα τα καταστατικά κείμενα, διαπρυσίως δε διακηρυσσόμενη αναγνώριση του δικαιώματος των μειονοτήτων να αναπτύσσουν ελεύθερα και ακαταπίεστα τον πολιτισμό τους και όλες τις ιδιαιτεριότητες τους, και, δεύτερον, στην πράξη από μια δυσπιστία και από μια επιμελώς καλυπτόμενη κοινωνική επιθετικότητα και κρατική καταπίεση παντός αλλοφύλου και ετερόφρονος κατοίκου της χώρας.

Ο ενδιαθέτος αυτός ρατσισμός από το 1948 και ύστερα επισημοποιείται εξευγενιζόμενος υπό την ονομασία “ενσωμάτωση” (*priobshtavane*). Μειώνονται στα-

⁹ K. Engelbrekt, “Technocrats dominate new Bulgarian Government”, *Research Report*, Radio Free Europe/Radio Liberty (Μόναχο, 22 Ιαν. 1993), σ. 1-5.

διακά οι ώρες διδασκαλίας των μειονοτικών γλωσσών –πρώτο βήμα του συστηματικού εκβουλγαρισμού. Το 1956 αποφασίζεται η άρδην αλλαγή της πολιτικής του Κόμματος με επιστράτευση όλων των πολιτικών και κοινωνικών φορέων της χώρας στο έργο αφομοίωσης των ξενόφωνων και αλλόθρησκων πληθυσμών. Το 1971 η νέα απόφαση Κράτους και Κόμματος μιλάει για το “ενιαίο σοσιαλιστικό βουλγαρικό έθνος” (*edina socialisticheska bălgarska nacija*)¹⁰. η απόφαση αυτή θα εγκαινιάσει μια βιαιότερη εν προκειμένω στρατηγική, η οποία γίνεται εντονότερη κατά το 1984· θα συνεχισθεί δε αυτή η πολιτική μέχρι την πτώση του καθεστώτος το 1989. Ειδικά κατά την πενταετία 1984-1989 αρχίζει να γίνεται λόγος για το “σε κατάσταση ανοικοδόμησης ευρισκόμενο κομμουνιστικό έθνος της Λ.Δ. της Βουλγαρίας”. Στην αποκρυφιστική κομμουνιστική παρασημαντική ο όρος “ανοικοδόμηση” εσήμαινε τον από το Κράτος και το Κόμμα καθοδηγούμενο ολοσχερή και ταχύρρυθμο εκβουλγαρισμό της τουρκικής μειονότητας πρωτίστως. Παρατηρούνται στο διάστημα αυτό φαινόμενα φυλετικής υστερίας, που αγγίζουν τα όρια του γελοίου με την καταναγκαστική, αλλά και πολλές φορές ευλόγως εκούσια αλλαγή των τουρκικών επωνύμων σε βουλγαροπρεπή ομόηχα¹¹· διάσημη περίπτωση ο παγκοσμίως γνωστός αρσιβαρίστας Σουλεϊμάνογλου, ο οποίος μετονομάστηκε σε Σαλαμάνωφ, για να ξαναποκτήσει προ ολίγων ετών το χαμένο του όνομα εγκαταλείποντας νύκτωρ το “μικρό σοσιαλιστικό παράδεισο” και οριζόμενος από τον Τουρκοκούντ Οζάλ πρεσβευτής ανά την υφήλιο των τουρκικών συμφερόντων.

Το περί τα μειονοτικά δόγμα της ως τη μεταπολίτευση βουλγαρικής πολιτικής μπορεί να συνοψισθεί στις εξής θέσεις: i. η Βουλγαρία είναι ενιαίο εθνικό κράτος (*edinonacionalna dărzhava*)· ii. ο βουλγαρικός λαός αποτελείται από “αδιαίρετα τμήματα”, που κατά το παρελθόν ανήκαν σε διάφορες εθνικές ομάδες (*nerazdelni chast*)· iii. το ενιαίο σοσιαλιστικό βουλγαρικό έθνος αποτελεί αφενός απόρροια μιας διά μέσου των αιώνων ιστορικής συνύπαρξης ετεροεθνών, και αφετέρου διδάσκεται και προοδεύει από την πείρα της λαϊκής εξουσίας, του Σοσιαλισμού και του Κομμουνισμού που καθοδηγούν τη χώρα από το 1944, και iv. στη Βουλγαρία δεν μπορεί να υπάρξει διαχωρισμός εθνικών ομάδων επί τη βάσει θρησκευτικών δοξασιών –εννοείται εδώ το Ισλάμ.

Η στάση της Βουλγαρίας έναντι του Μειονοτικού δεν αλλάζει με τη μεταπολίτευση. Το σύνταγμα δεν προβλέπει τη λειτουργία μειονοτικών κομμάτων, και κατά τούτο η “Κίνηση για Δικαιώματα και Ελευθερίες” εκφράζει τους τουρκόφωνους¹² ατύπως. Παρά δε τις συγκυριακές παραχωρήσεις της νέας κυβέρνησης προς τους τουρκόφωνους –αύξηση των ωρών διδασκαλίας της τουρκικής στα οικεία σχολεία– διαφαίνεται αυξημένο ενδιαφέρον της βουλγαρικής κοινωνίας για τις

¹⁰ Για περισσότερα βλ. St. Troebst, “Zum Verhältnis von Partei, Staat und türkischer Minderheit in Bulgarien 1956-1986”, στο συλλογικό έργο *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*, έκδ. R. Schönfeld, Μόναχο 1987, σ. 231-253.

¹¹ H. Poulton, *The Balkans - Minorities and States in Conflict*, Λονδίνο 1991, σ. 129.

¹² I. Tomova / P. Bogoev, “Minorities in Bulgaria”, *The Insider*, αρ. 2 (Σόφια 1992), σ. 1-15 (ένθετο).

εκτός των ορίων της χώρας υπαρκτές ή/και εικαζόμενες βουλγαρικές μειονότητες. Ενδεικτικά αναφέρεται άρθρο του Μπόλινταρ Ντιμητρώφ στην εφημερίδα *Demokracija* (27.2.1991), όπου μεταξύ άλλων προτείνεται να ακολουθήσει η Βουλγαρία πολιτική ανάλογη εκείνης, την οποία ασκούν γειτονικές της χώρες, όπως η Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία, η Ουγγαρία και η Τουρκία, απαριθμούνται δε βουλγαρικές μειονοτικές κοινότητες στη Γιουγκοσλαβία (2.000.000 άτομα), στη Ρουμανία (περίπου 200.000 άτομα), στην Ελλάδα (διατυπώνεται η πιθανότητα ισάριθμης μειονότητας με τη στη Ρουμανία ευρισκόμενη), στην τώως Ε.Σ.Σ.Δ. (560.000 περίπου) και στην Τουρκία, όπου επιζούν ακόμη 1.500 Τούρκοι πολίτες βουλγαρικής καταγωγής. Κατά τον αρθρογράφο, οι κοινότητες αυτές δημιουργήθηκαν είτε με μετανάστευση είτε λόγω προσάρτησης βουλγαρικών εδαφών. Σε άρθρο, επίσης, του Κύριλ Ντρέζωφ στην εφημερίδα *Kontinent* (15.5.1992) αναφέρεται ότι υπάρχουν πληθυσμοί βουλγαρικής καταγωγής που ζουν στην Ελλάδα –στη Μακεδονία και τη Θράκη– και ότι είναι αναγκασμένοι να φέρουν ελληνικά ονόματα και να μην έχουν εθνική ταυτότητα.

4. Οικονομική κατάσταση

Δεν συζητείται ότι πρώτο μέλημα οποιασδήποτε βουλγαρικής κυβέρνησης σήμερα είναι η ανασυγκρότηση της οικονομίας. Αυτό ίσχυε και για την πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση, και πολύ περισσότερο ισχύει για τη σημερινή, η οποία αναδείχθηκε διακηρύσσοντας πλήρη ρήξη με τον πολυετή ασφυκτικό κρατισμό και τις δομές, που τον εστήριζαν, καθώς και με τις μεθόδους, με τις οποίες ενεργούσε. Ο παροπλισμένος διοικητικός και παραγωγικός μηχανισμός της χώρας, ο μακροχρόνιος εθισμός των ανθρώπων σε ένα ανελαστικό καθεστώς παραγωγής και διανομής αγαθών και υπηρεσιών, επιπροσθέτως δε η οιοονεί εξάρτηση του ενεργού πληθυσμού από ένα σύστημα κινήτρων και αμοιβών, που εξέλιπε μεν, αλλά από τινος και μετά αναζωογονείται στις μνήμες του κόσμου, χωρίς να προκαλεί πάντα τις απωθήσεις εκείνες που το ανέτρεψαν –τα τρία αυτά στοιχεία βρίσκονται πίσω από τις υπό διαμόρφωση μακροοικονομικές επιλογές όλων των παραγόντων του νέου πολιτεύματος. Είναι φυσικό, την ώρα που αναζητείται νέος δρόμος, οι πάντες να προσφεύγουν κατά το μάλλον ή ήττον στην αρωγή μεθόδων και θεσμών, που συναντώνται στις οικονομικά προηγμένες περιοχές του πλανήτη.

Εκεί εντάσσονται όλες οι προσπάθειες να συνδεθεί η οικονομία της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τους διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς¹³. Είναι πλούσια σε συμβάντα η προσπάθεια αυτή, παρά την ευκόλως εννοούμενη σπασμαδικότητα ορισμένων χειρισμών, αποτελεσμάτων μιας αγωνίας για τη δεινή κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η χώρα. Είναι δε μάλλον φειδωλή ή, καλύτερα, διστακτική η έμπρακτη ανταπόκριση των διεθνών θεσμών και παραγό-

¹³ Εφ. *Duma* (8 Ιαν. 1991, 1 Φεβρ. 1991, 15 Μαρτ. 1991, 2 Ιουλ. 1991)· εφ. *Demokracija* (1 Φεβρ. 1991)· εφ. *Otechestven Vestnik* (19 Δεκ. 1991).

ντων στα αιτήματα της Βουλγαρίας, αφ' ης στιγμής αυτά αρχίζουν να σημαίνουν κόστος.

Ο μελετητής οφείλει να επισημάνει επίσης τη λήψη διοικητικών μέτρων και την ψήφιση νομοθετικών ρυθμίσεων που πλέον αποβλέπουν στην αλλαγή βάσης του περί την ιδιοκτησία ισχύοντος μέχρι προ τινος καθεστώτος. Εκποίηση, αίφνης, κρατικών επιχειρήσεων σε αλλοδαπούς επενδυτές ή διανομή κρατικών γαιών σε ακτήμονες, κατά περιοχές δε και πράξεις αναδασμού. Παρατηρείται εναλλάξ κάποια εφεκτικότητα, κάποιος αργός ρυθμός σε αυτή τη φιλελευθεροποίηση και σε αυτόν τον εκσυγχρονισμό των δομών της οικονομίας ή κάποια σπουδή στις καινοτομίες, η οποία προκαλεί κοινωνικές αντιδράσεις όχι αμελητέες. Οι σημαντικότερες προέρχονται από την κοινότητα των τουρκοφώνων, οι οποίοι, λόγω έντονου εξαστισμού του αυτόχρημα βουλγαρικού πληθυσμού, είχαν κατά το παρελθόν αναλάβει την εκμετάλλευση κτημάτων που ανήκαν σε Βούλγαρους αγρότες, και τώρα φοβούνται ως επικείμενη την επιστροφή των εκτάσεων αυτών στους αρχικούς ιδιοκτήτες τους.

Η συνολική εικόνα που παρουσιάζει αυτή τη στιγμή η βουλγαρική οικονομία, συνίσταται στα εξής: είναι ένα πλέγμα πολλαπλών ευκαιριών και δυνατοτήτων και μια κενή αγορά, που επιδιώκει την εισαγωγή τεχνογνωσίας και σύγχρονων μεθόδων διαχείρισης. Πρέπει να συνυπολογισθεί σε αυτά ένα μέσο μορφωτικό επίπεδο πληθυσμού αρκετά υψηλό, ίσως δε δεν είναι άμοιρο και οικονομικής ακόμη σημασίας για μας το γεγονός ότι ο πληθυσμός της γειτονικής χώρας είναι κατά τη συντριπτική του πλειονότητα ομόδοξος με το δικό μας λαό.

5. Αμυνα και ασφάλεια

Σαφές αμυντικό δόγμα αυτή τη στιγμή η Βουλγαρία δεν διαθέτει. Η προστατευτική ομπρέλα της Ε.Σ.Σ.Δ. αποτελεί παρελθόν. Οι νέοι ηγέτες της χώρας αναζητούν κάλυψη μέσω διμερών συνθηκών με τα όμορα κράτη και μέσω περιφερειακών συμφώνων, όπως λ.χ. η ΔΑΣΕ. Ερωτοτροπίες με το ΝΑΤΟ έχουν αρχίσει από τον Ιανουάριο του 1991 ήδη, η δε στάση του Βορειοατλαντικού Συμφώνου φαίνεται μάλλον θετική: είναι γνωστή η επίσκεψη του Μάνφρεντ Βέρνερ στη Σόφια (12-14.6.1991)¹⁴. Με κύρια ορατή πηγή ενοχλήσεων την Τουρκία, η σημερινή Βουλγαρία τελεί υπό το κράτος μιας βάνανσης αντίθεσης: φοβάται την τουρκική μειονότητα και τη μέσω αυτής άσκηση πιέσεων από την πλευρά της Άγκυρας, και ταυτοχρόνως είναι υποχρεωμένη, προκειμένου να εδραιώσει την αντιπαράθεσή της προς τα ερείσματα του παλαιού καθεστώτος, να στηρίζεται στη μειονότητα και τρόπον τινά να την "καλοπιάνει" μονίμως. Προσφάτως, επίσης, η Τουρκία –με το σκεπτικό ότι περιορίζεται αριθμητικά η τουρκική μειονότητα στη βουλγαρική επικράτεια και ως εκ τούτου περιορίζεται δραστικά και η δυνατότητά της να παρεμβαίνει αποτελεσματικά στις εσωτερικές εξελίξεις εκεί– έπαυσε τη χορήγηση

¹⁴ Εφ. *Trud* (14 Ιουν. 1991).

αδειών μόνιμης εγκατάστασης στο έδαφός της σε άτομα προερχόμενα από τη Βουλγαρία.

6. Εξωτερική πολιτική

Θα ήταν περιέργο, η εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας να μην αποτελεί παρακολούθημα των υπαγορεύσεων της οικονομικής και της αμυντικής πολιτικής της. Όντως όλες οι αναπροσαρμογές των προσανατολισμών της βουλγαρικής διπλωματίας συνδυάζονται με τις εκάστοτε κρούσεις για εξασφάλιση του ελλείποντος know-how και των ακόμη πιο σπάνιων κεφαλαίων, από εκεί όπου αυτά είναι διαθέσιμα εν υπερεπαρκεία. Επειδή κατά το κοινώς λεγόμενο η οικονομική αυτή πολιτική αποτελεί πλέον μονόδρομο για τη Βουλγαρία, φαίνεται μάλλον εύκολο να προδιαγράψει κανείς τη συμπεριφορά του βουλγαρικού έθνους έναντι των άλλων εθνών· και πρώτα από όλα δικαιολογείται η προσδοκία του παρατηρητή να δει την ήδη σημειούμενη εξωστρέφεια της Σόφιας να εντείνεται όλο και περισσότερο, για να μπορεί να θεραπεύσει τις αλγινές συνέπειες του απομονωτισμού τόσων ετών. Τα πάντα εδώ παίζονται: και μια προσέγγιση Σόφιας-Άγκυρας, στενότερη από την ήδη διαπιστούμενη, είναι δυνατή, αλλά και η ρήξη ή έστω η τήρηση αποστάσεων μπορεί να πιθανολογηθούν. Ο βουλγαρικός εθνικισμός συνιστά, κατά τη γνώμη μου, αναλλοίωτο συντελεστή συμπεριφοράς και, άρα, μέγεθος δύσκολα μεν σταθμιζόμενο, αλλά εν πολλοίς ανεξάρτητο από τις ιδεολογικές διαφορές και μεταπτώσεις του εκάστοτε κέντρου αποφάσεων. Να επισημανθεί, όμως, εδώ ότι τα βουλγαρικά εδάφη αποτελούν τμήμα του γνωστού “τόξου” με τις μουσουλμανικές μειονότητες, το οποίο επιχειρεί να ελέγξει η Άγκυρα, κυρίως για να αυξήσει το βάρος της παρουσίας της στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Αυτή η ορατή μεν, αλλά εκ των πραγμάτων μακροπρόθεσμη επιδίωξη της Τουρκίας την υποχρεώνει να επιλέξει τακτική καλών προθέσεων και γενναιοδωρίας έναντι της Σόφιας. Η τακτική αυτή γίνεται ασμένως αποδεκτή από την ακόλυπτη μεταπολιτευτική Βουλγαρία, η οποία αντιλαμβάνεται ως προέχον ζήτημα την εξομάλυνση των σχέσεων της με την Τουρκία, σχέσεων που είχαν υποστεί δεινή δοκιμασία κατά την τελευταία ιδίως περίοδο του προηγούμενου καθεστώτος. (Υπενθυμίζεται εδώ και πάλι η σκληρή πολιτική εκβουλγαρισμού της τουρκόφωνης μειονότητας –αιτία μυρίων βουλγαροτουρκικών διενέξεων).

Η παρατηρούμενη, λοιπόν, προσέγγιση Σόφιας - Άγκυρας είναι ένα φαινόμενο, που μπορεί μεν στο μέλλον να αποκρυσταλλωθεί σε γεγονός στρατηγικής σημασίας, τη στιγμή όμως αυτή αποτελεί και για τις δύο χώρες τακτική επιλογή, στην οποία προσχωρούν ελαυνόμενες από εντελώς διαφορετικά κίνητρα. Τα κίνητρα της Τουρκίας φαίνεται ότι έχουν την ενίσχυση των Αμερικανών, οι οποίοι, ως σημειωθεί, επιχειρούν ήδη (και μάλλον επιτυχώς) να αποκτήσουν ερείσματα και στην κρατική μηχανή της νέας Βουλγαρίας.

Συνηθίσαμε πλέον να χαρακτηρίζουμε “ρευστή” την κατάσταση στις γειτονι-

κές μας χώρες. Μέσα σε αυτή την ανησυχητική ρευστότητα κινούνται και οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, οι οποίες διέρχονται πολύ κρίσιμη καμπή. Οι δύο χώρες, ανεξαρτήτως των επιμέρους διαφορών τους στην προσέγγιση και την εκτίμηση των βαλκανικών ζητημάτων, θα μπορούσαν να αναζητήσουν μέσα από ορισμένους σταθερούς και κοινούς άξονες τη γενίκευση των θετικών αποτελεσμάτων στις διμερείς σχέσεις τους¹⁵. Οι άξονες αυτοί είναι: (α) Το δεδομένο ότι τις δύο χώρες δεν χωρίζει πλέον κανένα ζήτημα μειονοτικό· (β) το φάσμα των βλέψεων (και έναντι της Βουλγαρίας και έναντι της Ελλάδας) της Τουρκίας, μια πραγματικότητα που κάνει τις δύο χώρες να έχουν κοινό δυνητικό αντίπαλο· (γ) το γεγονός ότι από όλους τους γείτονες της Βουλγαρίας η Ελλάδα είναι αυτή τη στιγμή το μόνο κράτος, που μπορεί να προωθήσει τις σχέσεις της με την Ευρωπαϊκή Ένωση, σχέσεις τις οποίες η Βουλγαρία διακαώς επιθυμεί· (δ) η παρουσία, και στη Βουλγαρία και στην Ελλάδα ως κυρίαρχης ομολογίας της Ορθοδοξίας· και (ε) η ύπαρξη και στις δύο χώρες εθνολογικής σύνθεσης, που χαρακτηρίζεται από ένα και μόνο δεσπόζον, αριθμητικά και πολιτιστικά, φυλετικό στοιχείο.

Όποιος, λοιπόν, επιχειρεί να προσδιορίσει τις ευκτές επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, θα πρέπει να υπολογίσει όλους αυτούς τους παράγοντες, και να θεωρήσει τη Βουλγαρία ως πρωτεύοντα στόχο ενδιαφέροντος, μη αμελώντας βέβαια παράλληλα να σταθμίζει διαρκώς μία προς ώρας λανθάνουσα παράμετρο: Το γεγονός ότι η κατάρρευση του καθεστώτος των σοβιέτ και όσα ακολούθησαν (αποσχιστικές τάσεις, εμφύλιες και διαφυλετικές διαμάχες, οδυνηρή οικονομική κρίση), σημείωσαν το τέλος του διπολικού συστήματος ισχύος, που δημιουργήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατάρρευση, όμως, αυτή συνέπεσε χρονικά με ό,τι ονομάζουμε μεταβιομηχανική εποχή. Ίσως, συνεπώς, να αποτελεί οριστική υπέρβαση της κλασικής ιδεολογο-οικονομικής αντιπαράθεσης του αιώνα μας. Οπότε στο “νέο κόσμο” που δημιουργείται, δεν αποκλείεται η Ρωσία και τα λοιπά μέλη της νέας Κοινοπολιτείας να ανακτήσουν τη χαμένη επιρροή, αποκτώντας προηγουμένως οικονομική ισχύ σημαντικότερη από όση διέθεταν, αφού στα τεράστια πλουτοπαραγωγικά αποθέματα της παλαιάς Ε.Σ.Σ.Δ. και σε μια από πολλές απόψεις ζηλευτή κουλτούρα, έρχονται να προστεθούν πιο ευέλικτες και λιγότερο αλυσιτελείς μέθοδοι παραγωγής και κυκλοφορίας των αγαθών και των υπηρεσιών, καθώς και η ελευθερία διακίνησης των ιδεών, που είναι γνώρισμα μιας κοινωνίας εν ωριμάνσει. Ας μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι και στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. και στην πρώην κομμουνιστική Βουλγαρία οι μεταπολιτεύσεις ήταν απόρροια “ανακτορικών” βουλήσεων και πραξικοπημάτων και όχι λαϊκών εξεγέρσεων. Και, βεβαίως, ας μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι Ρώσοι και οι Βούλγαροι είναι Σλάβοι. Υπό οποιοσδήποτε λοιπόν προϋποθέσεις θα ήταν προτιμότερο να είναι η Βουλγαρία (κατά προτεραιότητα ως προς τις λοιπές χώρες της Βαλκανικής) σύμμαχος της Ελλάδας παρά αντίπαλος.

¹⁵ Βλ. χρονολογικό πίνακα ελληνοβουλγαρικών σχέσεων 1990-1993 (σ. 126-128).

Χρονολογικός πίνακας ελληνοβουλγαρικών σχέσεων 1990-1993

11.1.1990	Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Μπόικο Ντιμητρόφ στην Αθήνα.
16-18.5.1990	Επίσκεψη εργασίας του Πρωθυπουργού Λουκάνωφ στην Αθήνα –με πρόσκληση της Ελληνικής Κυβέρνησης και του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ).
1-3.6.1990	Επίσκεψη του Α/ΓΕΕΘΑ Βερυβάκη στη Σόφια.
24.9.1990	Επίσκεψη του Υπουργού Εμπορίου Ξαρχά στη Διεθνή Έκθεση της Φιλιππούπολης· συνομιλίες με τον Πρωθυπουργό Λουκάνωφ.
12-13.11.1990	Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Σαμαρά στη Σόφια· συνάντησή του με όλον τον πολιτικό κόσμο της Βουλγαρίας.
27.11.1990	Επίσκεψη του Υπουργού Εμπορίου Ξαρχά στη Σόφια· εγκαίνια των νέων γραφείων του Εμπορικού ακολούθου της ελληνικής πρεσβείας.
17.12.1990	Επίσκεψη του Υπουργού Μακεδονίας-Θράκης Τζίτζικώστα στη Σόφια (επισιτιστική βοήθεια).
16-20.12.1990	Επίσκεψη του Υφυπουργού Αμύνης και Α/ΓΕΕΘΑ Μίντσεφ στην Αθήνα.
11-12.1.1991	Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Μητσotάκη στη Σόφια.
28-29.1.1991	Επίσκεψη του Υπουργού Εθνικής Αμύνης Βαρβιτσιώτη στη Σόφια.
6-7.2.1991	Επίσκεψη του Υπουργού Μεταφορών Παυλώφ στην Αθήνα.
7.2.1991	Επίσκεψη του Αναπληρωτή Πρωθυπουργού Σεμερτζιέφ στη Θεσσαλονίκη.
10-13.2.1991	Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Βέλκωφ στην Αθήνα.
14-17.2.1991	Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Ποπώφ στην Ελλάδα.
24.2.1991	Υπογραφή στο Σαντάνσκι και τις Σέρρες του Πρωτοκόλλου στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας από τους Αρχηγούς των Γενικών Επιτελείων των δύο χωρών.
21-24.3.1991	Επίσκεψη εργασίας του Υπουργού Μακεδονίας-Θράκης Τζίτζικώστα στη Σόφια.
27-29.3.1991	Διαπραγματεύσεις στη Σόφια μεταξύ του Αναπληρωτή Υπουργού Γεωργίας Χατζηνικολάου και του Υπουργού Γεωργίας Σπύρωφ σχετικά με τη διανομή των υδάτων του ποταμού Νέστου.

- 28-29.3.1991 Επίσκεψη της Υπουργού Υγείας, Κοινωνικής Πρόνοιας και Ασφαλίσεων Γιαννάκου-Κουτσίκου στη Σόφια· υπογραφή συμφωνίας στον τομέα της Υγείας.
- 15-17.4.1991 Συνάντηση αντιπροσωπειών στην Αθήνα για τη διανομή των υδάτων του ποταμού Νέστου.
- 18-19.4.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Δημόσιας Τάξης Βασιλειάδη στη Σόφια.
- 24.4.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Εργασίας Σπύρωφ στην Αθήνα.
- 25.4.1991 Επίσκεψη του Α/ΓΕΑ Σταθιά στη Βουλγαρία.
- 6.5.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Εμπορίου Χατζηγάκη στη Διεθνή Έκθεση της Φιλιππούπολης.
- 2-6.6.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Δικαιοσύνης Πένεφ στην Αθήνα.
- 17-19.6.1991 Επίσκεψη εργασίας του Αντιπροέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου Τόμωφ στην Αθήνα.
- 27-28.6.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Μεταφορών Γκελεστάθη στη Σόφια.
- 8-11.7.1991 Επίσκεψη του Α/ΓΕΣ Αγγέλωφ στην Αθήνα.
- 27-31.8.1991 Επίσκεψη του Α/ΓΕΝ Παυλώφ στην Αθήνα.
- 24-26.9.1991 Επίσκεψη εργασίας του Πρωθυπουργού Ποπώφ στην Ελλάδα.
- 7.10.1991 Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Μητσοτάκη στη Σόφια· υπογραφή συμφωνίας “Φιλίας, καλής γειτονίας, συνεργασίας και ασφάλειας” μεταξύ των δύο χωρών.
- 21-22.10.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Μακεδονίας-Θράκης Χατζηνικολάου στη Σόφια.
- 27-30.11.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Αμύνης Λούντζεφ στην Αθήνα· υπογραφή αμυντικής συμφωνίας.
- 6-7.12.1991 Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Γκάνεφ στην Αθήνα.
- 8-11.1.1992 Επίσκεψη του Α/ΓΕΕΘΑ Βερυβάκη στη Σόφια.
- 30.1-2.2.1992 Συνάντηση του Προέδρου Ζέλεφ με τον Πρωθυπουργό Μητσοτάκη στο Νταβός της Ελβετίας.
- 27.3.1992 Επίσκεψη του Προέδρου της Βουλής Σάβωφ στην Αθήνα.
- 9-11.4.1992 Επίσκεψη του Υπουργού Μακεδονίας-Θράκης Χατζηνικολάου στη Σόφια.
- 16-17.4.1992 Συνάντηση στο Μπόροβets και στη Θεσσαλονίκη των Α/ΓΕΕΘΑ Πετρώφ και Βερυβάκη.
- 20-22.4.1992 Επίσκεψη του Υπουργού Οικονομίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου Πουσκάρωφ στην Αθήνα. Σύγκληση της 15ης συνόδου Μικτής ελληνο-βουλγαρικής Διυπουργικής Επιτροπής Οικονομικής, Βιομηχανικής και Τεχνολογικής συνεργασίας.
- 30.4.1992 Συνάντηση των Υπουργών Εθνικής Αμύνης Βαρβιτσιώτη και Λούντζεφ στο Σαντάνσκι.
- 21.5.1992 Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Ντιμιτρώφ στην Αθήνα.
- 26-27.5.1992 Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Γκάνεφ στην Αθήνα.
- 22.6.1992 Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Ντιμιτρώφ στη Θεσσαλονίκη για τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης “Europartenariat '92”.

- 1-2.8.1992 Επίσκεψη του Α/ΓΕΕΘΑ Βερυβάκη στη Σόφια.
- 1-4.12.1992 Επίσκεψη του Α/ΓΕΕΘΑ Πετρώφ στην Αθήνα.
- 11-12.2.1993 Επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Παπακωνσταντίνου στη Σόφια.
- 14-17.2.1993 Ο Πρόεδρος της Βουλής Ιορντάνωφ στην Αθήνα.
- 11-12.3.1993 Επίσκεψη του Πρωθυπουργού Μητσοτάκη στη Σόφια.
- 20-22.3.1993 Συνάντηση του Υπουργού Εθνικής Αμύνης Βαρβιτσιώτη με τον ομόλογό του Αλεξαντρώφ και τη στρατιωτική ηγεσία της Βουλγαρίας στη Σόφια.
- 3.6.1993 Συνάντηση στη Σόφια του Υφυπουργού Εθνικής Αμύνης Σπηλιωτόπουλου με τον ομόλογό του Τόμωφ· υπογραφή συμφωνίας για την αμυντική βιομηχανία.
- 17.6.1993 Συνάντηση του Υπουργού Εθνικής Αμύνης Βαρβιτσιώτη με τον ομόλογό του Αλεξαντρώφ στην Αθήνα.
- 4-7.10.1993 Επίσκεψη του Α/ΓΕΕΘΑ Πετρώφ στην Αθήνα.
- 11-12.11.1993 Ο Υπουργός Εξωτερικών Παπούλιας επισκέπτεται τη Βουλγαρία στα πλαίσια πολυήμερης περιοδείας του στις βαλκανικές χώρες.
- 2-3.12.1993 Σύγκληση της 16ης συνόδου της Μικτής Διυπουργικής Επιτροπής Ελλάδας-Βουλγαρίας.